
TANULMÁNYOK

ENYEDI ZSOLT

Pártrendszer és politikai konszolidáció

BEVEZETÉS

Politológusok gyakran hivatkoznak meglehetősen büszkeséggel a pártok meghatározó szerepére a tömegtársadalmak kialakításában, a modern államok felépítésében és konszolidálásában. A kötelező fegyveres szolgálat, az adórendszer, az állami oktatás vagy az országos sajtó ugyancsak hozzájárultak a modern állam által definiált közösséghez tartozás érzésének kialakulásához, a helyi közösségek és az elszigetelt egyének nemzeti tudattal bíró polgársággá alakulásához, de a politikai közösségben való részvétel élményét elsősorban a pártrendszer közvetítette. Különösen nyilvánvaló a pártok hatása a társadalmi struktúra modernizációjára, a nemzeti identitás felépítésére és a társadalom integrálódására a harmadik világ országaiban. De a pártok azokban a plurális rendszerekben is a társadalmi integráció fontos letéteményesei, ahol valójában konfliktus-orientált viselkedésük révén egyértelműen felerősítették a társadalmon belüli feszültségeket. Az újonnan „beemelt” tömegek irányításával és követeléseik csatornázásával ugyanis még a rendszerellenes pártok is hozzájárulhattak a politikai rezsimek stabilitásához. A politikai horizont kitágulása a parokiális kérdéseken túlra, a bizalom (a polgártársakban és az államban), a demokrácia, a tömeges politikai részvétel, a rendszerstabilitás, a kifejlett politikai identitások és végül a pártpolitika – mindezek a jelenségek számos országban egyszerre, egymáshoz szorosan kapcsolódva jelentek meg.

A legújabb demokratizálódási hullám (Huntington 1968) pártpolitikája ettől eltérő képet mutat. Nem mintha a pártok nem nyomták volna rá bélyegüket erre a hullámra is. Sőt, az előző hullámok tapasztalatai alapján, az 1970-es és 1980-as években a pártokat már egyértelműen a liberális demokráciák alapvető intézményeinek tekintették. Azt várták el tő-

lük, hogy stabilitásuk révén a számonkérhetőség, demokratikus potenciáljuk révén a képviselő magas fokát fogják nyújtani (Enyedi 1997). Azonban Kelet-Európa vonatkozásában komoly kétségek merültek fel a tekintetben, hogy a pártok valóban teljesítették-e a hozzájuk fűződő politikai elvárásokat. Ennél is több kétség övezi a pártok társadalmi és kulturális integratív szerepét: ebből a szempontból a harmadik hullám pártjai egyértelműen gyengébbnek mutatkoznak elődeiknél.

A szkeptikusok szerint (pl. Kulcsár 1997) a kialakulóban levő társadalmi-gazdasági rendszerben a pártok alulfejlett, diszfunkcionális szintet képeznek, és így az instabilitás okozóivá válhatnak. Bár kétségtelen, hogy a pártok kritikus értékelésének az alapja egyszerűen a pártellenesség, a bírálók lényegi kérdéseket érintenek. Amennyiben például igaz lenne, hogy a régió pártjai nem segítik elő a fennálló politikai rendszer stabilitását, joggal merülne fel diszfunkcionalitásuk.

A pártok és a rendszerstabilitás közti kapcsolatokat empirikusan rendkívül nehéz megragadni. De még ha kézzelfoghatóbbak lennének is e kapcsolatok, a pártok teljesítményének empirikus vizsgálatát akkor is meg kell előznie olyan elemzésnek, amely analitikusan határozza meg a pártok és pártrendszerek – a rendszerstabilitás szempontjából lényeges – jellemzőit. Az alábbi tanulmány ezt a feladatot igyekszik elvégezni, de egyben arra is vállalkozik, hogy megvizsgálja, a fontosnak ítélt jellemzők mennyiben vannak jelen Magyarországon?

A pártok szerepét nem a politikai rendszer demokratikus minősége vagy a demokrácia életképessége, hanem a politikai rendszer konszolidációja szempontjából vizsgálom. Rendszerkonszolidáción a politikai viszonyok és a konfliktusmegoldó folyamatok mintájának kikristályosodását értem. Egy politikai rendszer akkor tekinthető konszolidátnak, amikor a politikai harcoknak behatárolható a kimenetele, amikor a főbb szereplők védettek a kapcsolataik egyensúlyát veszélyeztető törekvésekkel szemben, amikor a társadalmi konfliktusokat stabil intézmények csatornázzák.

A szakirodalom tanúsága szerint a politikai pártok akkor segíthetik ennek a képletnek a létrejöttét, ha intézményesült pártrendszert alkotnak. Ezért az alábbiakban mindenekelőtt azzal foglalkozom, hogy mit is értsünk intézményesedésen, hogy melyek a pártok és pártrendszerek intézményesedésének főbb dimenziói.

PÁRTURALOM ÉS KONSZOLIDÁCIÓ

Intézményesült pártokon többnyire erős, a politikai rendszer egészét meghatározó pártokat szokás érteni. A pártok ereje, hatótávolsága különösen lényeges szempont akkor, ha azt várjuk el tőlük, hogy érdemben járuljanak hozzá a konszolidáció folyamatához: gyenge, marginalizált pozícióban levő pártok erre nyilván nem képesek. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a pártdemokráciáknak megvannak a maguk rivális modelljei. Ezért, mielőtt az intézményesedés elemzésébe kezdünk, röviden meg kell válaszolnunk azt a kérdést, hogy a rivális alternatívák

mennyiben működhetnének valódi alternatívaként a konszolidáció elősegítésében. Három ilyen alternatíva adódik: a közvetlen, a korporatív és az egyéni képviselletekre épülő demokrácia.

Az (országos szintű) közvetlen demokrácia jól ismert hátulütői (amelyek miatt teljes körű bevezetésére máig nem került sor) régióinkban hatványozottan jelentkeznének. Mindenekelőtt a közvetlen demokrácia egyik legalapvetőbb eszközének, a népszavazás rendszerének a kisebbségek érdekeivel szembeni érzéketlensége jelentene problémát. A tisztán többségi elvű döntéshozás ugyanis elidegenítheti a polgárok számottevő csoportjait, és nemcsak folyamatos instabilitáshoz, hanem a szecesszió és a polgárháború veszélyéhez is elvezethet. Ugyancsak alapvető gondot jelentene a referendumok rendkívüli manipulálhatósága („agenda setting”). Erre a problémára különös élességgel világított rá Magyarországon az 1997-es év, amikor a földkérdés kapcsán mind a kormánypártok, mind az ellenzék által javasolt kérdéshez megvonta a többség (a közvélemény-kutatások szerint), pedig a két kérdés elfogadása ellenkező következményekkel járt volna. Függetlenül a közvetlen demokrácia eszményének helyességétől vagy helytelenségétől, belátható, hogy törekény politikai rendszerekben nem szerencsés alapvető kérdések eldöntését attól tenni függővé, hogy a kérdés melyik megfogalmazását tették fel először.

A konfliktusok kezelésére és az érdekek artikulálására elvileg a korporációs testületek is alkalmasak lehetnek, nemcsak a pártok. Az etnikai csoportokat, régiókat, szakmákat képviselő második kamara gondolata¹ is erre az elvre épül. Ez a rendszer eleget tenne a stabilítás és megjósolhatóság követelményeinek. Itt a probléma azonban éppen a túl sok stabilitás és megjósolhatóság lehet. A rohamléptekben átalakuló kelet-európai társadalmak polgárai még nincsenek abban a helyzetben, hogy egyértelműen láthassák, társadalmi-gazdasági helyzetük mely komponensei a legfontosabbak hosszú távú érdekeik szempontjából. Egy mindent átfogó korporatív képviseleti rendszer kiépülése egy olyan szituációban, ahol a szociális-gazdasági struktúrának az alapelemei még annyira sem stabilizálódtak mint Nyugat-Európában, nagyon valószínű, hogy feszültségekhez és a hatékonyság hiányához, nem pedig konszolidációhoz vezetne.

A rigid korporatista struktúrákkal szemben az egyéni képviselőkön alapuló politikai rendszer nagyfokú flexibilitást ígér. Azonban a generációkon túl fennálló képviseleti intézmények hiánya és a számonkérhetőség lehetetlensége a legbiztosabb út a cinizmus és káosz felé. Vagyis a pártok már azáltal hozzájárulnak a politikai rendszer stabilitásához, ha visszaszorítják az egyéni, pártokon kívüli képviselőjelöltek szerepét.

AZ INTÉZMÉNYESÜLÉS DIMENZIÓI

A pártok és pártrendszerek intézményesülésének pozitív hatásairól sokan beszámoltak. Welfling (1973) szerint a pártok intézményesülése csökkentette a puccsok valószínűségét Afrikában, Huntington (1968)

szerint pedig ellensúlyozta a szegénység destabilizáló hatását Indiában. A Mainwaring–Scully (1994) szerzőpáros szerint az intézményesedettségnek az a jelentősége, hogy megjósolhatóságot eredményez, erősíti a számonkérhetőséget és a kormányozhatóságot és korlátozza az elit-csoportok privilégiumait.² Ugyancsak többen megkísérelték operacionálizálni, dimenziókra lebontani az intézményesülés folyamatát. Az alábbiakban mindenekelőtt az említett szerzőkre, valamint a Panebianco (1988) javasolta kritériumokra támaszkodva fogom rekonstruálni a fogalmat. A kritériumok kritikai értékelése, módosítása, csoportosítása és kiegészítése révén olyan új, kilenc dimenziós fogalmi sémához jutok el, amely később a magyar folyamatok értékelésénél is segítségre lesz.

1. A pártverseny mintázatának stabilitása

Az intézményesedett rendszerek talán legáltalánosabban elfogadott kritériuma az, hogy az alapelemek és a köztük lévő kapcsolatok stabilak. Vagyis azok a pártrendszerek tekinthetők intézményesedettnak, amelyekben ritka a pártok szétválása, egyesülése, névváltoztatása, új pártok hirtelen felbukkanása és régiek eltűnése, valamint stabilak a pártok közti viszonyok. Mainwaring és Scully (1994) a pártok közti verseny stabilitásának indikátorául a választási illékonytságot javasolják. Ez a mérőszám azonban csak az egyik komponenst, a rendszeralkotó elemek (nem a viszonyok) stabilitását méri, és azt is tökéletlenül. Írásunk szempontjából különösen elégtelennek kell tartanunk ezt az eszközt, hiszen minket az érdekel, hogy a pártok maguk mennyiben járulnak hozzá a stabilitáshoz. Ezért viszont olyan tényezőkre kell összpontosítanunk, amelyek közvetlenül a pártok tevékenységétől függenek. A pártok közti viszonyok inkább múlnak a pártok tudatos döntésein, mint a párthasadások és egyesülések, de még az utóbbiak is inkább függenek a pártoktól, mint a pártok támogattságának változását mérő illékonytságtól.

A pártok konfliktusainak megjósolható mintázatát ezzel szemben lényeges elemnek kell tartanunk. De mi a pártkapcsolatok stabilitásának forrása? Annak, hogy a pártok nem köthetnek, illetve nem mondhatnak fel szabadon szövetségeket, az a fő oka, hogy a szavazók nem fogadnák el ezt a viselkedést. A szavazók viszont azért idegenkednek attól, hogy kövessék a partnereiket váltogató pártokat, mert ők a pártokat különböző értékvilágok részeinek látják. Ez a látásmód viszont éppen a pártok korábbi retorikájának, akcióinak, szimbolikus elkötelezettségeinek a terméke. Más szóval, az interakciók megjósolható mintázatának egy ideológikus univerzum megléte a forrása. Amennyiben a pártok interakciói rövid távú racionális kalkulációk termékei lennének, megnőne az instabil konfiguráció valószínűsége. Ezért a pártkapcsolatok mintázatának vizsgálatakor arra kell elsősorban figyelni, hogy ezek a kapcsolatok világosan értelmezhető politikai-ideológiai elvekre épülnek-e, illetve ilyenekkel indokolják-e őket? Ha igen, akkor azt a következtetést kell levonnunk, hogy az adott pártrendszer az intézményesedés e dimenziójában haladást ért el.

A mintázat stabilitásának ez a felfogása (amely tehát nem szűkül le az időbeli folytonosságra) azzal az előnnyel jár, hogy a viszonylag fiatal pártrendszerek esetében is alkalmazható. A pártkapcsolatok legfontosabb szintjét a koalíciós kapcsolatok jelentik, ezért a mintázat értékelésénél különösen fontos a koalíciók indoklása. Azért is lényeges erre a szintre koncentrálnunk, mert, mint Peter Mair számos művében hangsúlyozta, a pártvezetők koalícióval kapcsolatos stratégiai döntései ugyanúgy elősegíthetik a pártrendszer befagyását, mint az erős törésvonalak.

2. Elíttámogatás

A parsonsi felfogásban egy rendszer akkor intézményesedett, ha a cselekvők egymással kapcsolatos elvárásai standard normákká, szerepelvárásokká kristályosodnak ki. Intézményesedett rendszerekben a normának való megfelelést jutalmazták, a devianciát büntetik, a cselekvők az alapvető viszonyok állandóságával számolnak. Mainwaring és Scully (1994) szerint a pártrendszer intézményesedésének fontos aspektusa, hogy a pártokat elfogadják-e olyan legitim aktorokként, amelyeknek joguk van az adott ország alapvető kérdéseiben dönteni. Welfling (1973) a pártok és környezetük közti viszonyok mintázatának stabilitását tekinti a pártrendszer-intézményesedés egyik döntő faktorának.

Míndezekben az elemekben az a közös, hogy feltételezik a status quo-nak a politikai cselekvők általi támogatottságát. Amennyiben konszenzus létezik a játékszabályokra vonatkozóan, és egyetlen jelentős cselekvő sem tekinti őket átmenetinek, akkor a rendszert intézményesedettnek minősíthetjük. Vagyis ennek a pontnak a kapcsán azt kell vizsgálni, hogy az elit egyes köreiből népszerű-e olyan forradalmi elképzelések és tervek, amelyek megváltoztatnák a pártok, valamint a választók és a kormányzat közötti viszonyrendszert.

Az előző dimenzióhoz hasonlóan itt is érdemes rákérdezni a konszenzus lehetséges forrására. A status quo támogatása mindenképp akkor valószínű, ha a politikusok nem a politikai rendszeren kívüli erők nagykövetéinek, hanem közös vállalkozás résztvevőinek tartják magukat. Vagyis a stabilitás jelentős részben azon múlik, hogy a pártpolitikusok tudatosítják-e közös érdekeiket, és kialakítanak-e valamiféle szolidaritást és testületi szellemet. Manapság számos párt (Európában különösen a szélsőjobboldali és a zöld pártok, Amerikában a „harmadik pártok” jelöltjei) és politikus alapozza kampányát pártellenes érzelmekre, és ezért a „profik” egymás közti szolidaritásának felmondása az intézményesedettséget veszélyeztető egyik legkomolyabb veszélyforrássá vált.

3. Polgári támogatás

Huntington az intézményesedésen kívül álló dimenzióknak tekinti a támogatottság mértékét, vagyis azt, hogy a politikai szervezetekben hányan vesznek részt, hogy a politikai mechanizmusokat hányan követik.

Welfling viszont az intézményesedés részeként kezeli a választási részvételt és a pártok országos (versus regionális) karaktere által mérhető választópolgári támogatottságot. Ő viszont a kormányzatra és a választókra kifejtett hatást egybevonja a „pártrendszer hatása környezetére” elnevezésű dimenzióba. Bár ez az összevonás nem tűnik szerencsésnek, hiszen a pártoknak a kormányzathoz és a választókhoz fűződő kapcsolatait egészen különböző tényezők befolyásolják, Welflingnek abban igaza van, hogy a polgárok és a pártok viszonyát a pártrendszer-intézményesülés fontos dimenziójának kell tekinteni. Ha a pártok nem képesek ellenőrizni a választókat, akkor a pártrendszer egyenletes működését sem tudják garantálni. A polgári támogatottságot a részvételi szint mellett a pártidentifikáció erőssége, a stabil szavazási minta (illékonyág), a párttagok száma, valamint a polgároknak a pártokkal és a pártrendszerrel kapcsolatos attitűdjei mutatják.

Három fontos megjegyzést szükséges azonban ehhez a dimenzióhoz fűznünk. Az első az, hogy a társadalom erős pártos megszervezése (nagy párttagarányok, erős pártkötődések stb.) ambivalens viszonyban van a politikai rendszer konszolidációjával. Az erős pártkötődések és a szervezeti izoláció hiánya persze nagyban hozzájárul a nagyfokú illékonyághoz, az instabilitáshoz. Azonban a pártoktól át nem hatott társadalmakban a rendszerellenes pártok sem láncolhatják magukhoz szavazóikat. Ezekben a társadalmakban nem találunk nagy, a fennálló rendszerrel ideológiai harcban álló társadalmi csoportokat. Hivatkozhatunk Pridera (1970) is, aki demonstrálta, hogy a társadalom egészének pártos megszervezése és a pártakciókban való tömeges részvétel a demokratikus átmenet első szakaszában a politikai rendszer összeomlásának veszélyét hordozza.

A második megjegyzés arra vonatkozik, hogy a polgári támogatást vizsgálva figyelembe kell venni azokat a kulturális és szociális korlátokat, amelyekkel a pártok szembesülnek mobilizációs próbálkozásaik során. Akkor vagyunk „tisztességesek” a pártokhoz, ha elismerjük, hogy erősebb korlátok megléte esetén ugyanolyan eredményekhez nagyobb erőfeszítésekre van szükség. A fejlett országok esetében ez azt jelenti, hogy be kell számítani a tradicionális csoport-szolidaritások hanyatlását, az individualisztikus attitűdök elterjedtségét, a médiapolitika növekvő jelentőségét.

A harmadik megjegyzés arra vonatkozik, hogy számos szerző a pártrendszer társadalmi támogatottságával és így az intézményesedettséggel azonosnak tekinti a pártok és a társadalmi csoportok megfeleltethetőségét. A szavazatok strukturális meghatározottságát evidens módon a pártrendszer érettségének a jeleként értékelik. A pártpolitika társadalmi meghatározottságának szerepe azonban korántsem egyértelmű. A stabil szavazási minta persze elősegíti a konszolidációt, de ilyen mintát nemcsak a társadalmi struktúra és a szavazat közti erős korreláció produkálhat. Tóka (megjelenés alatt) nemrégiben demonstrálta, hogy Kelet-Közép-Európában a tiszta értékelvű szavazás stabilabb a törésvonal-alapú szavazásnál. Hacsak nem híve valaki annak a normatív álláspontnak, hogy a pártok feladata a társadalmi-demográfiai struktúra által definiált

csoportok képviselete, nincs ok a strukturális szavazás mértékét az intézményesedés részének tekinteni.

4. Szervezettség

Az univerzalisztikus, automatizált döntéshozatal az intézményesedett szervezetek egyik lényeges jellemzője (pl. Polsby 1968). Legszigorúbb formájában ez a jellegzetesség azonban erősen korlátozhatja a szervezetek flexibilitását. A versengő környezetben működő pártoknak jelentős mozgásteret kell biztosítaniuk vezetőiknek, ezért a túlbürokratizáltság mindenképpen hátrány (lásd Panebianco 1988:55). Mindenesetre a döntéshozatal formális szabályai, illetve e szabályok ismerete nélkül nem beszélhetünk az intézményesedtség magasabb fokáról.

A formális szabályok tágabb dimenzióknak, a szervezettségnek a részét képezik. Amennyiben a pártok erejét alapvetően a politikai rendszeren belül elfoglalt helyük határozza meg, a szervezettséget úgy foghatjuk fel, mint a pártok felkészültségét arra, hogy a számukra megadatott hatalommal élni tudjanak. A szervezeti szabályok és struktúrák stabilitása mellett ez a dimenzió számos olyan egyéb jelenséget átfed, amelyeket a pártszervezeti kutatások – például a Gibson (Cotter et al. 1989), Janda (Harmel–Janda 1978, Janda 1983), Katz–Mair (1992) projektek vagy Panebianco (1988) munkája – feltártak. A pártstruktúra centralizáltsága és komplexitása, a belső munkamegosztás foka, az országos pártszervezeti háló, a kifejlett párhierarchia, a nagy, állandó és professzionizált adminisztrációs gárda léte evidensen ennek a dimenzióknak az alkotóelemei. Panebianco „rendszeresítés” dimenziójából ugyancsak ide sorolható a párt szervezeti elemeinek homogenitása, interdependenciája, az alcsoportok gyenge autonómiája is. Mainwaring és Scully (1994) a pártion belüli döntéshozatali folyamatok rutinjellegűvé válása mellett a pártok területi kiterjedtségét, a szervezettség szintjét, a pártfegyelmet, a jelöltek feletti kontrollt jelölték meg főbb tényezőkként. Ők ugyancsak említik a pénzügyi források birtoklását, valamint a pártoknak a pártvezetőktől való függetlenségét (az elitnek a párthoz való hűségét). Azonban ezek az utóbbi aspektusok nem annyira szervezeti kritériumokként, mint inkább az autonómia előfeltételeként lényegesek, ezért külön („autonómia”) dimenzió mentén fogom tárgyalni őket.

5. Alkalmazkodóképesség (adaptáció)

Huntington az intézményesülés egyik fő dimenziójának tekinti az alkalmazkodóképességet. Szerinte egy rendszer alkalmazkodóképessége a „környezeti kihívások és a kor függvénye. Minél több kihívással kell egy rendszernek szembenéznie és minél magasabb a kora, annál nagyobb az alkalmazkodóképessége” (Huntington 1968:13). A kor azonban nem szerencsés mutatója az alkalmazkodóképességnek. Először is, megfosztja az intézményesedés fogalmát minden heurisztikus potenciáljától, és,

másodszer, nem használható hasonló korú pártrendszerek összevetésénél. A „környezeti kihívás” sokkal ígéretesebb kritérium, bár nyilván nem könnyű számszerűsíteni. Huntingtonot követve, az egyes pártok szintjén azt fogjuk vizsgálni, hogy a pártok képesek voltak-e túlélni vere-ségeket és vezetési válságokat, hogy képesek voltak-e új helyzetekhez alkalmazkodni, például az ellenzéki helyzetből kormánypártiba jutva, vagy fordítva. A pártrendszerek szintjén a társadalmi, gazdasági és nemzetközi környezet stabilitása-instabilitása jelzi, hogy mennyi kihívással kell a pártrendszernek szembenéznie.

6. *Autonómia*

A pártok belső szerkezete akkor képezheti kutatások érdemleges tárgyát, ha a pártok viselkedését nem külső tényezők határozzák meg. És itt elérkeztünk az autonómia és a határ-fenntartás (boundary-maintenance) dimenziójához.³ Panebianco szerint a párt akkor autonóm, ha független a háttérben lévő érdekstruktúráktól (mindenekelőtt a társadalmi egyenlőtlenségi rendszertől), a párttagok személyes érdekeitől és az egyéb társadalmi-politikai intézményektől. Autonóm szervezetek esetében a vezetőket a tagok soraiból rekrutálják, a döntéshozatali folyamat centralizált és bürokratizált, az írott és valóságos működési szabályok egybeesnek. Az autonómiát a párt képviselői, a szatellit szervezetek és a többszatsornás pénzügyi háttér feletti kontroll biztosítja.⁴ Bár Panebianco nem említi, de az anyagi biztonság szempontjából a bevétel rendszerességén túl, nyilvánvalóan annak méretét is szükséges figyelembe venni.

Ahogy Panebianco oly szemléletesen bizonyítja, az autonómia szempontjából döntő jelentősége van annak, hogy áll-e szponzor a párt háta mögött. Azt is meg kell vizsgálni azonban, hogy melyek a szponzor valóságos céljai. Amennyiben például a pártok az államtól függenek anyagilag, az állam viszont pártsemleges, vagy a pártok által egyforma arányban ellenőrzött, a függésnek kevésbé vannak negatív következményei, mint amikor a szponzor politikai képviselőre vágyó intézmény vagy csoport.

A pártautonómia mértékének tükröződnie kell abban is, hogy a párt képes-e ellenőrizni köztisztviségekbe megválasztott képviselőit. A pártstruktúrában belüli komponensek közül a közhivatali párt (party in public office) a legnyitottabb a külső befolyások előtt, és ezért a tagsági párt (party on the ground) és a pártközpont (party in central office)⁵ tekintetében az autonómia és szuverenitás letéteményesének. Minél erősebbek az utóbbiak, és minél gyengébb az előbbi, annál intézményesedettebbnek tekinthető a párt. A pártstruktúra komponensei közötti erőviszony a pártalkotmányok és az aktuális döntéshozatali mechanizmus vizsgálatából deríthető ki, de a parlamenten kívüli vezetőség hatalmának igazi vizsgálója akkor jön el, amikor a pártban belüli hatalmi központok szembe kerülnek egymással, és a győztes egyértelműen azonosítható.

A központosítotttság és a stabil anyagi háttér mind az „autonómia”, mind a „szervezettség” dimenzióiban felbukkan. Ez az átfedés nem je-

lenti a tipológia gyengeségét, de kategorizálásunk logikáját feszezesebbé tehetjük azáltal, hogy a két dimenzióban az említett elemek más-más aspektusait hangsúlyozzuk. Szervezeti szempontból a központosítotttság és a biztos háttér a vezetőség utasításainak hatékony végrehajtását teszik lehetővé, míg az autonómia szempontjából meglétük azt jelenti, hogy a külső (pl. helyi) érdekek nem játszhatnak döntő szerepet a döntéshozatalban.

7. Társadalmi és politikai funkciók monopolizálása

Bürokráciák, érdekcsoportok, a média vagy a társadalmi mozgalmak gyakran hozzájárulnak a klasszikusan a pártoknak tulajdonított funkciók betöltéséhez. Sőt, időnként át is vehetik a pártoktól e funkciókat. Ezért logikus olyan dimenziót elkülöníteni, amely arra vonatkozik, hogy a klasszikus funkciókat valójában mennyire töltik be és mennyire monopolizálják a pártok. Ha a társadalmi rendszer működését szolgáló alapvető politikai funkciókat nem pártok elégítik ki, akkor a pártrendszer nem tekinthető a politikai rendszer erős, megkerülhetetlen, vagyis intézményesült szintjének.

A politikai rekrutáció monopolizálását a párton kívüli parlamenti képviselők, miniszterek és egyéb magas rangú politikai döntéshozók aránya mutatja. A célok definiálásának, a programok alakításának funkciója azt a kérdést veti fel, hogy az ország politikai napirendjét a pártok határozzák-e meg, hogy a fontosabb döntéseket párttisztviselők vagy alárendeltjeik hozzák-e, s hogy a kormányzati programok a pártokon belül készülnek-e (vagyis pártkormányzás van-e vagy korporatív struktúrák, az állami bürokrácia vagy esetleg lobby csoportok határozzák-e meg a kormánypolitikát). A pártok akkor monopolizálják a szavazatstrukturálás funkcióját, ha kizárólag pártjelöltek versengenek a helyi és az országos szinteken, és ha az egyéniségek szerepe elhanyagolható a választási eredmények szempontjából. Az artikulációs funkció terén elért sikert a pártok népszerűsége és mobilizációs potenciálja jelzi, amelyet az olyan egyéb, rivális szervezetek népszerűségével és mobilizációs potenciáljával kell összevetni, mint amilyenek a szakszervezetek, a független politikai vállalkozók, a tömegmédia, a társadalmi mozgalmak és a civil kezdeményezések. A pártok népszerűsége része a sikeresen betöltött legitimáló funkciónak is. Ugyanakkor a pártok sokféleképpen kölcsönözhetnek legitimitást a politikai rendszernek. Már annak is van némi legitimáló hatása, ha a pártok egyetértenek néhány alapvető viselkedési normában, hogy elfogadják a többpárti verseny logikájából következő viselkedési szabályokat. Amennyiben pedig a pártoknak sikerül meggyőzniük a polgárokat arról, hogy a pártversenyen alapuló demokrácia a modern politikai élet természetes formája, ezzel hozzájárulnak a politikai rendszer legitimációjához még akkor is, ha maguk nem népszerűek. Vagyis a leglényegesebb kritériumnak azt kell tekintenünk, hogy sikerül-e a pártoknak demobilizálniuk a rendszerellenes erőket, illetve hogy sikerül-e őket a

szabályos, de számukra komoly lehetőségeket nem kínáló pártküzdelem csatornáiba terelni.

8. Egyéb társadalmi alrendszerekbe való behatolás

Az előző dimenzió már ráirányította a figyelmet a pártok és az egyéb, releváns intézmények közti hatalmi viszonyra. A logikusan következő dimenzió arra vonatkozik, hogy a pártok mennyire hatolnak be az eredetileg nem pártok által vezérelt társadalmi alrendszerekbe. Ennek a dimenzióknak a kapcsán a kutatóknak a tömegkommunikációs eszközök feletti pártkontrollt, a szakszervezetek, üzleti kamarák stb. pártfüggőségeit kell vizsgálni. Számos funkcionális döntéshozó központot és érdekképviselő fórumot befolyásolnak pártok, de az olyan intézmények esetében, mint az alkotmánybíróságok vagy a nemzeti bankok, a vezetők megválasztása akár teljes mértékben is a pártok fennhatósága alá tartozhat.

9. Pártbarát intézményi környezet

Az utolsó dimenziót gyakran figyelmen kívül hagyják a pártrendszer intézményesedésének vizsgálatánál, pedig talán mind közül a legfontosabb. Adott rendszerek környezetük működésének befolyásolásával igyekeznek megteremteni stabilitásukat, csökkenteni az őket körülvevő bizonytalanságot. A pártrendszer erejét is jól tükrözi ezért környezetének struktúrája. Sőt, belátható, hogy amennyiben bennünket a pártok rendszerteremtő törekvései érdekelnék, akkor sokkal inkább az alkotmányos berendezkedést vagy a választási szabályokat kell figyelnünk, mint a polgárok attitűdjeit és viselkedését, mivel az előbbieket a pártok közvetlenebb befolyása alatt állnak. Mivel idő kell ahhoz, hogy a cselekvők megértsék az intézmények hatásait, a pártok szándékait nem is annyira az eredeti intézményi választások, hanem a szabályváltoztatások iránya fedi fel. Ezért az elemzés során nemcsak az éppen fennálló intézményi struktúrát kell vizsgálni, hanem a változások trendjét is.

A pártoknak a politikai rendszer egészében betöltött súlyát illetően a választási rendszer tekinthető az intézményi környezet legfontosabb elemének. A pártvezetőség hatalmát a választási folyamatok felett a magas küszöbök, valamint a zárt pártlisták biztosíthatják. A törvényhozás struktúrája tekintetében az egykamarás, korporatív elemektől mentes parlament tekinthető a leginkább pártbarát intézményi formulának. Ugyancsak jellemzője a pártdemokráciáknak, hogy esetükben vagy egyáltalán nincsenek népszavazások, vagy a pártoknak privilegizált hozzáférésük van ehhez a döntéshozási formához.

A parlamenti szabályokat illetően azt kell megvizsgálni, hogy mekkorák az egyes képviselőknek, illetve a független képviselőknek a jogai: például van-e joguk frakciót létrehozni. Az is lényeges, hogy a pártfinanszírozás szabályai segítik-e a hagyományos nagy pártokat, és védik-e őket a szakadásoktól, vagy inkább a belső ellenzék zsarolási potenciálját

növelik. A finanszírozás feletti nyilvános kontroll szabályai végül azt jelzik, hogy mennyire vannak a pártok kiszolgáltatva a médiának, a szavazóknak vagy az állami bürokráciának

1. táblázat

A pártok és pártrendszerek intézményesedésének dimenziói

dimenziók	indikátorok
1. A pártverseny mintázatának stabilitása	<ul style="list-style-type: none"> - pártszakadások, egyesülések, új pártok felbukkanásának, régiek eltűnésének alacsony gyakorisága - a koalíciós alternatívák ideológiai korlátai
2. Elittámogatás	<ul style="list-style-type: none"> - konszenzus az alapvető játékszabályokban - testületi szellem
3. Polgári támogatás	<ul style="list-style-type: none"> - választási részvételi szint - pártidentifikációk ereje és stabilitása - stabil szavazati minta, alacsony illékonyosság - párttagság nagy aránya
4. Szervezettség	<ul style="list-style-type: none"> - stabil, rutinszerűen alkalmazott szabályok - földrajzi kiterjedtség, országos alapszervi hálózat - fegyelmezetttség és egységesség, szervezeti elemek homogenitása - szervezeti elemek interdependenciája - centralizáció, al csoportok és jelöltek gyenge autonómiája - komplexitás, kidolgozott párthierarchia, specializált alosztályok - nagy, állandó és professzionális bürokrácia
5. Alkalmazkodóképesség	<ul style="list-style-type: none"> - milyen sikerrel váltottak funkciót, jutottak túl válságokon a pártok? - instabil környezettel kell-e a pártrendszernek együtt élnie?
6. Autonómia	<ul style="list-style-type: none"> - függetlenség a társadalmi egyenlőtlenségi rendszertől - függetlenség a párttagok személyes érdekeitől

- függetlenség az egyéb társadalmi-politikai szervezetektől
  - a szponzor (ha van) semlegessége
  - a parlamenten kívüli párt dominanciája a választott tisztségviselő felett
  - a szatellit szervezetek feletti kontroll
  - a pénzügyi források nagysága és a felettük való kontroll
  - vezetők belső rekrutációja
  - centralizáció, helyi szervezetek feletti kontroll
  - pártcímkek ereje, a pártok iránti vezetői lojalitás
7. Társadalmi és politikai funkciók monopolizálása
- rekrutáció: pártkötődésű döntéshozók nagy aránya
  - céldefiniálás és kormányzati program alakítás: a döntéshozatalra és a napirendre kifejtett pártbefolyás
  - szavazatstrukturálás: pártkötődésű képviselőjelöltek nagy aránya, az egyéni karizma hiánya
  - artikuláció: pártok és rivális szervezetek népszerűsége, mobilizációs potenciálja
  - legitimálás: pártok képessége a rendszerellenes erők demobilizálására és integrálására
8. Egyéb társadalmi alrendszerekbe való behatolás
- a pártok szerepe a nempártos rendszerek vezetőinek kiválasztásában, szabályainak meghatározásában, kimeneti oldalának alakításában
9. Pártbarát intézményi környezet
- törvényhozás: egykamarás, korporatív elemektől mentes képviselő, egyes képviselők és függetlenek jogainak korlátozottsága
  - népszavazás: nem létező vagy pártok által dominált
  - választások: magas intézményi küszöbök, zárt pártlista
  - pártfinanszírozás: nincs nyilvános kontroll, a nagy pártok előnyökben részesülnek

A fentiekben kifejtett párt- és pártrendszer-intézményesedési koncepció sajátosságai a következők. Először is, megpróbáltam szinte minden, az irodalomban felbukkanó elemet integrálni, inkább a túl tág koncepció ódiúját, mint az esetleg fontos szempontok kimaradásának kockázatát vállalva. Másodsor, az időbeli stabilitást önmagában még nem tekintem az intézményesedés meghatározó elemének, ehelyett inkább a stabilitás forrásaira koncentrálok. Harmadszor, a pártvezetők intencióit és az előttük tornyosuló akadályok nagyságát is a modell részévé tettem. Ez annál is inkább indokolt volt, mert hiszen csak segítségükkel válaszolható meg, hogy a pártok elmulasztottak-e (önhibájukból) mindent megtenni a rendszerstabilitás érdekében, és hogy várható-e tőlük, hogy a jövőben megragadják az ebbe az irányba mutató lehetőségeket. Az intenciókról (a kérdőíves vizsgálatok és nyilatkozatok mellett) az intézményi változások trendjei árulkodnak.

Negyedszer és végül, nagy jelentőséget tulajdonítottam annak, hogy a szóba jöhető intézményesedési indikátorok a pártok közvetlen befolyása alatt állhatnak-e vagy nem. A választói magatartás illékonyága vagy a pártrendszer rásimulása az ország társadalmi-demográfiai struktúrájára például csak kis részben függ a pártpolitikusok tudatos döntéseitől, ezért a fenti megközelítésben kisebb súlyt kaptak, míg a pártok környezetének szabályai, illetve a pártok és az egyéb politikai cselekvők közti hatalmi viszony, a korábbi megközelítésekkel szemben, modellemben felértékelődtek. Ez a hangsúlyeltolódás összhangban van a párttípusokról szóló irodalom legfőbb tanulságával, hogy tudniillik a tömegpártok ideje lejárt, és hogy a pártok erejét, jelentőségét ma már nem szabad ugyanúgy (pl. kizárólag a társadalmi beágyazottság felől) szemlélni, mint ötven évvel ezelőtt.

A következő szekció a pártrendszer intézményesedésének fenti koncepcióját alkalmazza Magyarországra. (Ha az olvasó számára nem egyértelmű, hogy a magyar pártok jellemzői közül miért éppen az alább következők kerülnek említésre, kérem lapozzon az írás első feléhez és a táblázathoz.)

MAGYARORSZÁG

A pártverseny mintázatának stabilitása

Peter Mair nevezetessé vált érvelése szerint a hatalmas tétek, a nagyszámú múltbeli pártkötődéssel nem rendelkező szavazó és a civil társadalom gyengesége rendkívül kielezett versenyhez vezet Kelet-Európában. Ez a vad és ellenőrizhetetlen verseny a demokrácia stabilizálódásának akadályává válhat (Mair 1997a:173). A pártrendszereket olyan képzeletbeli egyenesre helyezve, amely a teljes zártágtól (a koalíciós alternatívák állandóak, a potenciális kormányzó pártok csoportja rögzített, nincs kormányváltás) a teljes nyitottságig tart (amikor is a pártverseny végeredménye megjósolhatatlan), a kelet-európai pártrendszerek helye a „nyitott” végén van.

„Valóban, ami a legmegdöbbentőbb az olyan új pártrendszerekkel kapcsolatban, mint amilyenek mostanában a posztkommunista Európában felbukkantak, az éppen a zártság teljes hiánya, és ezáltal a rendszerűség hiánya, ha rendszeren a pártok közötti »interakciós mintázat«-ot (Sartori 1976) értjük. E rendszereknek nemcsak a formája rendkívül instabil, amennyiben a pártok mint szervezetek meglehetősen kezdetlegesek és lazán strukturáltak, de instabil a verseny jellege és instabilak a pártközi szövetségek és koalíciók is ...” (Mair 1997b:192).

Bár a fenti leírás meglehetősen logikusnak tűnik, a magyar és általában a közép-kelet európai valóságnak korántsem felel meg.⁶ Magyarországon a potenciális kormányzó pártok sorába csak hat párt tartozik. A parlament fragmentáltsága mérsékelt és csökkenőben van, nem utolsósorban a parlamentben helyet foglaló pártok által az újonnan felbukkanó versenytársak ellen tudatosan felépített akadályok miatt.⁷ A hasadások, egyesülések és új pártalakítások száma azonban nagy. Ez azt mutatja, hogy a politikusok még maguk sem értik, hogy az általuk emelt akadályok milyen erősek. A pártok támogatottságának ingadozása, a Magyar Demokrata Fórum és a Kereszténydemokrata Néppárt parlamenti pozíciójának megrendülése ugyancsak azt jelzi, hogy a pártok még nincsenek annyira beágyazódva, hogy vezetőik alapvető stratégiai hibáit könnyen túlélhessék.

A pártszövetségek terén jelentős változások tanúi lehettünk Magyarországon, de a párkapcsolatok távol vannak a megjósolhatatlanságtól. Sőt, nagyon erős törekvések mutatkoznak a pártelitek részéről, hogy izolálják egymást, hogy eleve korlátozzák a koalíció-kötési folyamatot. Az 1998-as kampányban a KDNP, az FKGP, az MDF és a Fidesz-MPP elutasították az MSZP-vel és az SZDSZ-szel való koalíció gondolatát, míg az utóbbiak nemet mondtak – hosszú távon – a kisgazdákra és – rövid távon – az összes többire. Nem káosz, inkább túldetermináltság jellemzi a koalícióépítést. Az aktuális veszély nem annyira a túlzott nyitottság (vagyis a pártok közötti nyitottság), hanem inkább az alternatívák hiányában fennálló patt-helyzet. Igaz ugyan, hogy 1994-ben a szabaddemokraták a szocialistákkal, a Fidesz az MDF-fel, majd 1998-ban a kisgazdákkal állt össze, de ezek a fejlemények éppen azért minősültek meglepőnek, mert korábban már létezett egy jól definiált struktúra, amit aztán ezek a stratégiai választások felborítottak.

A pártprofilok instabilitását elvben két különböző tényező okozhatja. Az egyik a profilok eleve homályos jellege, a legkülönbözőbb irányokba való szeszélyes elmozdulások. A másik a politikai tér ideológiailag alaposan megindokolt átrajzolása. Az írás első részében ismertetett koncepció alapján az utóbbi variáció kevésbé mond ellent az intézményesedésnek, márpedig a változás a szabaddemokraták és a fiatal demokraták koalíciós preferenciáiban inkább ehhez a típushoz tartozik. A Fidesz radikális irányváltása a szavazótábor megcsappanásában is megmutatkozott 1994-ben, de az új jobbközép orientációt éppen azért volt nehéz elfogadtatni a szavazókkal, mert korábban hangsúlyozottan liberális képet sugárzott magáról a párt. A politikai szövetségek újraelakítása persze instabilitást jelez, de nem kérdőjelezi meg a pártok törekvését, hogy jól ér-

telmezhető módon strukturálják a politikai tért. Az elmúlt évtizedben a társadalmi, gazdasági és nemzetközi környezet sokat változott, az átmenet különböző szakaszai által felszínre hozott problémák különböző módon osztották meg a pártokat, és így a pártszövetségek rendkívüli nyomásnak voltak kitéve. Úgy próbáltak az új kihívásokra válaszokat adni, hogy közben következetesek is maradjanak, és a régi koalíciók se bomoljanak fel. Az eredmény olyan pártrendszer, amely távolról sem nevezhető befagyottnak, de nem is kaotikus. 1990 és 1994 között a liberális, szocialista és keresztény-nemzeti blokkok alkották a politika struktúráját, utána pedig a liberális blokk hasadása következtében létrejött a mérsékelt és a radikális jobboldali blokk, újra jól értelmezhető viszonyrendszert alkotva.

Elitátmogatás

Új politikai rendszerekben a döntéshozatal szabályai és normái általában, bár nem szükségszerűen, képlékenyebbek, mint a nagy múltú rezsimekben. Kelet-Európában megkülönböztethető egy tipikus változási irány: a kommunizmus összeomlását a parlament széles körű hatalmának bevezetése követi, de csakhamar a parlament jogosítványait korlátozzák a hatékonyabb kormányzás érdekében. Magyarországon azonban, a zuhanó életszínvonal ellenére, a politikai erők nem foglalkoztak komolyan ezzel a lehetőséggel. A kisgazdák, kereszténydemokraták és szocialisták ugyan felvetették az elnök közvetlen választásának lehetőségét, de ezt nem az erősebb központi hatalom, hanem a demokratizálódás nevében tették, és végül komoly lépéseket nem is tettek céljaik megvalósítására.

A választási rendszert szinte mindenki feleslegesen bonyolultnak és túlméretezett parlamentet eredményezőnek tartja, az egykamarás parlamenti struktúra pedig akadályozza az etnikai kisebbségek képviselését, és ezzel nehezíti a szomszédos országok magyarságával kapcsolatos külpolitikát. E sokat szidott intézményi struktúrák mégis intaktak maradtak az évtized végére, nagyrészt az elitnek a nemzeti kerekasztalnál kialakult szabályokkal kapcsolatos konzervatív attitűdjei miatt.

Ahol a pártpolitika olyan népszerűtlen, mint Magyarországon, racionális megtagadni a politikustársakkal való szolidaritást, és pártellenes üzenettel kampányolni. Valamelyest ez az FKGP stratégiája, azonban az elitellenes fellépésnek komoly korlátai vannak a magyar pártok körében. A pártpolitikuskok tisztában vannak speciális érdekeikkel és értékeikkel, és készek ezeket megvédeni. Időről időre ugyan tesznek gesztusokat a pártellenes érzelmeknek, de ezt óvatosan úgy teszik, hogy közben ne erősítsék a rivális intézményeket. Az egyébként élesen versengő pártok szoros együttműködése az olyan területeken, mint a pártok finanszírozása, jelenlétük a közszolgálati médiában, vagy a nem pártok által vezérelt fórumok visszaszorítása, akár a „kartellpárt” terminus használatát is indokoltá teheti. A kartellesezés irányába mutatott 1997 végén az a parlamenti aktus is, amelynek révén a pénzügyminiszteri javaslattal szem-

ben a pártok egyesült frontja megnövelte a pártoknak kiosztandó költségvetési támogatást⁸.

Miközben egyes kutatók egyetértenek a kartell fogalmának kelet-európai alkalmazhatóságával (lásd Ágh 1996), mások kevésbé lelkesek. Paul Lewis (1996:12) például azt állítja, hogy „...a kelet-közép európai pártrendszerek egyszerűen nem elég fejlettek és stabilak ahhoz, hogy a fő pártcselekvőket egyértelműen azonosítani lehetne, vagy hogy a valószínű jelöltek egyetértésre juthatnának a közös politikai távlatok vagy a közös érdekek terén”. Lewis a pártok folyamatosan változó „menüjére” is hivatkozik, ami eleve lehetetlenné teszi kartell létrejöttét. Míg azonban a lengyel jobboldalon valóban sokat változtak a pártcímkék, ez az instabilitás nem jellemző a régió egészére. Magyarországon a főbb pártok úgy alakították a pártversengés szabályait, hogy új pártok megjelenése nagyon nehezzé vált.

A „kartell” jelenséget meglehetősen ambivalens viszony fűzi a konszolidáció folyamatához. Katz és Mair (1995) szerint a kartellpárt hosszabb távon aláássa a rendszer legitimitását és hozzájárul a szélsőséges pártok sikereihez. Másrészt viszont kétségtelen, hogy a nagy, bevett pártokat segíti a kartell abban, hogy pártcentrikus elvek alapján alakítsák a politikai rendszer intézményi struktúráit, és hogy a verseny mintázatát megvédjék az alulról jövő változtatási kísérletekkel szemben. Összefoglalva, Magyarországon a politikusok testületi szelleme és az elitnek az intézményi reformokkal kapcsolatos visszafogott attitűdjei hozzájárultak a pártrendszer intézményesedéséhez és a politikai konszolidációhoz.

Polgári támogatás

A magyar pártrendszer leggyengébb pontja a polgári támogatás dimenzióban található. Az alacsony választási részvétel, az alacsony párttagsági szint, a pártok képtelensége, hogy tömeges közéleti cselekvésekre vegyék rá a polgárokat, mind a kudarc jeleinek tekinthetők. A közvélemény-kutatások a pártok nagyon alacsony népszerűségét mutatják. A pártidentifikáció' ugyancsak gyenge. Amennyiben az erős pártidentifikációt a stabil demokrácia feltételének tekintenénk (lásd pl. Campbell et al. 1960), akkor bizony a magyar politikai rendszert igencsak törekénynek kellene minősítenünk. Különösen aggasztó, hogy a választások közötti közvélemény-kutatások rendszeresen azt mutatják ki, hogy a polgárok kb. 40 százalékának egyáltalán nincs pártpreferenciája. Ennek megfelelően, a szavazók sokat mozognak a pártok között, az illékonyasági mutató magas. Bár a civil szervezetek közül sok, legalábbis informálisan, kapcsolódik pártokhoz, de e szervezetek tagsága meglehetősen alacsony, a társadalom nagyobb része kívül marad a pártok közvetlen befolyási körén.

Az első részben felépített séma logikáját követve azonban el kell ismernünk, hogy a tömegtámogatottságot kereső pártok sziszifuszi küzdelemre vannak kárhoztatva. A szervezeti tagsággal kapcsolatos ellenérzések a magyar politikai kultúra fontos elemeit alkotják. Ennek az attitű-

dinális korlátnak a figyelembevétele nemcsak azért fontos, mert így óvatosabbak leszünk a pártoknak mint a társadalommal való kapcsolatot elhanyagoló szervezeteknek az elítélésében, hanem azért is, mert ráirányítja a figyelmet arra, hogy a rivális szervezeteknek is hasonló gondokkal kell megküzdeniük. Végül pedig a társadalom pártos megszervezése és a konszolidáció közti ambivalens viszony, amelyet az írás első felében tárgyaltunk, ugyancsak e dimenzió túlhangsúlyozása ellen szól.

Szervezettség

Ahogy a pártverseny mintázatánál már hivatkozott Mair-idézet is jelezte, a kutatók nagy részének negatív véleménye van régióknak pártjainak szervezeti fejlettségéről. Lewis (1996:12) szerint „Az itt a gond, hogy a demokratikus posztkommunista pártoknál nemcsak a tömeges tagság hiányzik, hanem a kifejlett szervezet és struktúra is”. Kitschelt (1992) szerint, ha van egyáltalán komoly szervezettség a régióban, akkor az arra a klientalisztikus tömegszervezetre jellemző csak, amelyet a kollektivistikus, tekintélyelvű, piacellenes pártok alakítanak ki, hogy a javakat klienseiknek eljuttassák.

Valójában, míg a szervezeti fejlettség bizonyos aspektusaiban a magyar pártok gyengék, másokban meglehetősen erősek. Ahogy számos kommentátor rámutatott, ezek a pártok nem tömegpártok. Erre az elsőszámú bizonyíték az alacsony arányú párttagság (a választók kb. 2–3%-a, Mair 1997b:186).⁹ Ez valóban a szervezeti gyengeség jele, bár a pártokat az alacsony arányok közvetlenül nem akadályozzák tevékenységükben.

Más szervezeti aspektusok tekintetében azonban a gyengeség kevésbé egyértelmű. A magyar pártok viszonylag komplex szervezetek, egyes kérdéskörökre és egyes társadalmi szektorokra specializálódtak alrendszerrel (mezőgazdasági bizottságok, ifjúsági tagozatok stb.) és adott témakörökben, például a PR-ban vagy a pártfinanszírozásban szakértő adminisztrátorokkal és tanácsadókkal. „Széles termékstruktúrával dolgoznak”, vagyis nem egy jól behatárolható fogyasztói csoportot szolgálnak ki (talán a KDNP és – bizonyos időszakokban – az FKGP kivételével). Az állam révén rendszeres bevételeik is biztosítottak. Meglehetősen nagy, állandó és professzionális személyzetük van, és alapszervezeteik az ország minden régiójában megtalálhatók. Míg a legnagyobb európai pártok, az osztrákok pártközpontjaiban 87 502 szavazóra jut egy alkalmazott, és a leggyengébbeknél, a briteknél pedig 660 958-ra jut egy (Webb 1995), a magyaroknál 1:227 000 az arány [Van Biezen (1998)-ból kalkulálva].

Alapításuk óta gyorsan professzionalizálódnak ezek át a pártok, kidolgozott munkamegosztást és párhierarchiát alakítva ki (lásd pl. Enyedi-Balázs 1996). Az alapszabályokat komolyan veszik, a pártkongresszusok idejének jelentős részét megvitásuknak szentelik. Amennyiben az alapszabályok előírásait a vezetőség megsérti, a párttagok bíróságához fordulhatnak, amelynek döntéseit a vezetőségnek el kell fogadnia.

Túlságosan nagy bürokratikus struktúrára nincs szükség Magyarországon, de a választási mechanizmus (750 ajánlás, hét területi lista az országos listához stb.) kiszórja a szervezetileg gyenge pártokat. A körülbelül tucatnyi pártból, amely hagyományosan képes megfelelni ezeknek a kritériumoknak, csak a kifejlett országos struktúrával rendelkezőknek lehetnek komoly reményeik.

A pártok egységesen szervezettek és bürokratikusán integráltak, az alkotórészek interdependensek, az alegységeknek nincs autonómiájuk¹⁰ (vagyis ezek a pártok valódi „rendszerek”). A magyar pártok centralizáltak, s a valóságos hatalmi viszonyok nem állnak messze a pártalkotmányokban rögzítettektől. Koherenciájuk sokat erősödött az elmúlt években, és mostanra a legtöbb párt megszabadult az egységre veszélyes frakcióktól. A parlamenti csoportok mindig is erősen fegyelmezették voltak (Hanyecz–Perger 1993; Németh 1997), bár még mindig nagyon sok a frakciójától megváló képviselő. Miközben az FKGP, a Szabad Demokraták, a KDNP és a Magyar Demokrata Fórum első számú vezetője, valamint a Fidesz és az MSZP országosan legnépszerűbb vezetője szembe fordult pártjával, maguknak a pártoknak a léte a szakítások nyomán (talán az egy KDNP kivételével) nem vált kétségessé. Összefoglalva, a magyar pártok sokkal jobban szervezettek, mint amit a régió pártjairól kialakult kép sugall.

Alkalmazkodóképesség

Az utóbbi példák már a magyar pártok alkalmazkodóképességére is utaltak. Valójában a régió pártjai mind szembesültek a rugalmasság és alkalmazkodóképesség próbáival. Először a múlttal való kontinuitás–diszkontinuitás terminusaiban kellett meghatározniuk magukat. Aztán országos szervezet kialakításába és olyan ideológiai profil formálásába kellett kezdeniük, amely Nyugaton is értelmezhető (hogy így csatlakozhassanak egy európai pártcsaládhoz). Végül a közhatalom gyakorlásába kellett országos és helyi szinten beleszokniuk. A pártok keresztülmentek az identitás felépítésének, a választói támogatottság növelésének és a koalíciós hitel kialakításának eltérő szervezeti struktúrákat és vezetői stílust megkövetelő időszakain (Harmel–Svaasand 1993). Az ellenzéki kerekasztal főszereplői gyors egymásutánban megtapasztalták a féllegális státus, a kormányzati pozíció és a demokratikus választások révén ellenzékbe szorítottság radikálisan eltérő körülményeit.

Ami pedig a pártrendszer egészét érő kihívásokat illeti, nem szabad elfelejtenünk, hogy a kelet-európai pártrendszerek hazai és nemzetközi kontextusa rendkívül sokat változott az elmúlt évtizedben, a piacgazdaságra való áttérés különböző szakaszai különböző gazdasági és politikai problémákat vetettek fel, de Magyarországon ugyanazok a pártok élvezik az emberek többségének bizalmát, mint tíz évvel ezelőtt.

Autonómia

A magyar pártok autonómiája kifejezetten magas. Egyikük sem tekinthető valamely szponzor intézmény politikai segédszervezetének. A két legnyilvánvalóbb szponzor, az MSZOSZ és szocialista platformja a szocialisták esetében, valamint a katolikus egyház a kereszténydemokraták esetében, megalázó vereséget szenvedtek, amikor akaratukat a pártra próbálták erőltetni. A pártok persze függenek az államtól az anyagi támogatás tekintetében, de az állam ebben a kontextusban semleges szponzornak tekinthető.

A pártokhoz kötődő egyesületek nincsenek abban a pozícióban, hogy komolyan zsarolhassák a pártokat. Ezeket a szervezeteket amúgy is gyakran pártpolitikusok vezetik (Enyedi 1995), és aktivitásuk jelentős részben arra irányul, hogy a választási kampányban segítsék a pártot. Bár néhány megfigyelő (pl. Mair 1997b:189; Ágh 1995) szerint a kelet-európai pártok határai törékenyek, a korporatív szervezetek és a társadalmi mozgalmak által átjárhatók, valójában a jelentős magyar társadalmi szervezetek identitása jól elkülönül a pártokétól. Ezt az is jelzi, hogy a kollektív tagság gondolata komolyan fel sem merült.

A pártok helyi szervezetei időnként fellázadnak, de a lázadókat általában kizárják: a pártvezetések nem tűrik a nyílt konfliktust. A párvezetőket belülről, a tagok soraiból választják. Sőt, a magyar pártok vezetősége túlnyomórészt olyan politikusokból áll össze, akik a párt születése óta tagjai a pártnak. Vagyis a pártvezetést nem lehet átvenni pusztán a párton kívüli egyenlőtlenségi rendszerből fakadó erőforrások (pénz, szakértelem, tudás) birtoklása révén.¹¹ A pártok erősebbek vezetőiknél, legtöbbjüknek megszilárdult annyira az identitása, hogy az első számú vezető távozása azt már ne rendíthesse meg.

Szemben az európai trenddel, a parlamenten kívüli vezetőség rendkívül erős maradt, akaratát képes a parlamenti képviselőkre kényszeríteni. Néhány alkalommal, a kiscgazdák, a kereszténydemokraták és a demokrata fórumosok estében, a két pártkomponens közötti konfliktus pártszakadáshoz vezetett. Azonban minden ilyen esetben a pártvezetőség győzött, az ellene fellázadt csoport pedig eljelentéktelenedett, függetlenül attól, hogy hány parlamenti képviselője, ismert közéleti embere volt. Ezek a konfliktusok arra világítottak rá, hogy Magyarországon a pártcímke és a pártszervezet birtoklása döntő erőforrás a politikai harcokban.

A pártok országos listáján az első helyet a pártvezető foglalja el. 1998-ban úgy tűnt, hogy az MDF kivétel lesz ez alól a szabály alól, mivel Lezsák Sándor maga is kijelentette, hogy nem tartja magát alkalmasnak kormányzati tisztségre. Miután Kádár Béla személyében volt olyan MDF-es akinek miniszteri múltja, szakértelme és presztízse is volt, általános volt a várakozás, hogy őt nevezik meg az első helyen. Azonban az erős pártautonómia logikája nem engedett meg ilyen devianciát, és a párt háttérét alkotó szubkultúra legautentikusabb figurája, a pártvezető lett egyben a listavezető is.

Társadalmi és politikai funkciók monopolizálása

Magyarország jól közelíti a „pártkormányzás” ideálját (Katz 1987), vagyis a legfontosabb döntéseket pártok jelöltjei vagy alárendeltjeik hozzák, a kormányzati politika főbb vonalai a pártokon belül formálódnak, a pártok egységesen lépnek fel, a legfőbb hivatalok viselőit a pártok választják ki és kéri rajtuk számon ígéreteiket.

A szavazat strukturálása és a politikai vezetőréteg szelekciója terén a pártoknak nincs komoly riválisuk. A független jelölteknek nincs esélyük a parlamenti választásokon. 1990-ben hat független jelölt lett képviselő, 1998-ban már egy sem. 1994-ben a legjobb eredmény egy második hely volt (Szoboszlai 1995:10), és a független jelöltek száma 1990-hez képest a felére csökkent (Dezső 1995:90). Míg 1990-ben a pártok helyi értelmiségiek jelöltek, 1994 óta a jelöltek már profi politikusok, nagyrészt párttagok (Ilonszki 1998). Továbbra is sok nempárttag jelölt akad azonban 1998-ban például a kisgazda jelöltek negyede nem volt tagja a pártnak. De a parlamenti képviselők jelentős része már párttag. Az érdekszervezetek vezetőségéhez tartozó jelöltek száma viszonylag csekély, és a lényeges kérdésekben nekik is a pártvezetőség utasításaihoz kell alkalmazkodniuk. A kormányzati koalíciók sorsa a pártvezetők kezében van.

Számos megfigyelő szerinte a pártok kelet-európai gyengesége megnövelte a politikai személyiségek szerepét (Lewis 1996:15), amely azonban Magyarországon elmarad a pártoké mögött. Bár az egyéni választókeretekben a polgárok a jelöltekkel kapcsolatos benyomásaik és a párt-szimpatiajuk alapján is szavazhatnak, ők konzekvensen a pártkötődéseket részesítik előnyben. A listás szavazat és az egyéni jelöltre szavazás között szinte teljes a kongruencia, ritka a keresztbeszavazás. A kis pártok nagy ismeretségnek és népszerűségnek örvendő jelöltjei ugyanolyan (csekély) esélyekkel szállnak szembe nagy pártok jelöltjeivel, mint kevésbé ismert kollégáik. Vannak karizmatikus, pártjukra árnyékot vető pártelnökök, de a népszerűségi listák éllovasai, nemcsak Magyarországon, hanem a környező országokban is, sorra alulmaradnak az erősebb pártok jelöltjei mögött.

A miniszterek egy része inkább a pártokat körülvevő szélesebb tanácsadói körhöz és nem magához a pártvezetéshez tartozik. De a magasabb állami tisztségekhez vezető út a pártokon keresztül vezet. A miniszterek tevékenységének mindenekelőtt az őket delegáló pártokat kell kielégítenie. Ha ez megtörténik, a miniszterek népszerűtlenségük ellenére is posztjukon maradhatnak. A lokális politikát persze a pártok sokkal kevésbé tartják befolyásuk alatt, de ennek a hatalmi szintnek a jelentősége meglehetősen csekély.

A kormányzati politika és a politikai napirend alakításában az államapparátusnak¹² és a médiának komoly befolyása van, de ha egy politikus új kezdeményezésnek akar érvényt szerezni, figyelmen kívül hagyhatja ezeket a fórumokat, és a pártelítellel való egyezkedéssel biztosíthatja törekvése sikerét. A gazdasági lobbik jelenléte nyilvánvaló, de a pártok meglehetősen szabadon alakítanak koalíciókat köztük, létrehozva az érdekképviseletnek egy plurális modelljét.

Schmitter (1991) úgy jellemezte a demokratizálódás jelenkori hullámát, mint amiben az érdekszervezetek és a társadalmi mozgalmak a pártok komoly riválisaivá váltak. Ez a tétel Magyarországon egyáltalán nem érvényesül. A kifejlett és erős érdekszervezeti szféra hiánya erősíti az instabilitás veszélyét, ugyanakkor lehetővé teszi a pártoknak, hogy saját logikájuk szerint alakítsák társadalmi környezetüket. A civil kezdeményezések gyengesége arra biztatja a pártokat, hogy aktívan befolyásolják a civil társadalom arculatát. Ezen a területen azonban komoly változás figyelhető meg: miközben kezdetben a pártok a társadalmi mozgalmakban való részvételük révén strukturálták a civil társadalmat, manapság a szatellit szervezetek szponzorálásával is megelégednek.

A népszerűtlen pártok közvetlen módon nem kölcsönözhetnek sok legitimitást a politikai rendszernek. De a komolyabb reformmozgalmak hiánya azt jelzi, hogy képesek voltak elfogadtatni a polgárokkal és az egyéb politikai erőkkal a pártalapú demokrácia kereteit.

A pártok alacsony népszerűsége és a hűséges szavazók hiánya az artikulációs funkció gyengeségét is jelzik. Civil szervezetek, konkrét célokért küzdő mozgalmak és a média erős versenytársaknak bizonyultak ezen a téren. Azonban egyikük sem képes hosszabb időn keresztül széles körű és hathatós támogatást biztosítani a pártok ellenében. A pártellenes érzések nem alkotnak komoly hatalmi bázist. 1989-ben mindenhol a térségben egyesületek, nemzeti frontok és konszenzus-pártok próbáltak hasznot húzni a pártellenes érzelmekből. Ezeket az egyesületeket csakhamar pártyszerű pártok szorították háttérbe, és a mozgalmaknak be kellett érniük a lakosság langyos szimpátiájával, valamint a közvetlenül érintettek időszakos támogatásával. 1998-ban sok kis párt a pártellenes retorikában találta meg a közös platformot, és Együtt Magyarországrért néven próbált a parlamentbe bejutni, minden siker nélkül. A szakszervezetek Magyarországon még a pártoknál is népszerűtlenebbek. Gyenge mobilizációs potenciáljukat a sztrájkok alacsony gyakorisága is jelzi.

Egyéb alrendszerekben való jelenlét

Magyarországon a Nemzeti Bank kétségtelenül a pártok legfontosabb riválisai közé tartozik, ami a fontosabb gazdasági döntések meghozatalát illeti. Ugyanakkor azonban a Nemzeti Bank vezetőjét a kormány nevezi ki. Eddig mindkét kormány kihasználta ezt az alkotmányos lehetőséget, politikailag motivált helycseréket hajtva végre. A másik jelentős rivális, az Alkotmánybíróság tagjait a parlament, vagyis a pártok választják. Ugyanez a helyzet a köztársasági elnök esetében is. A közszolgálati média (ORTT, MTI) olyan testületek kontrollja alatt áll, amelyben a főszerp a pártoké. A pártok jelen vannak továbbá a szakszervezetek, a kamarák és az ifjúsági szervezetek rendszereiben is (különösen az MSZP). A pártok nem gyarmatosították e területeket, de adott esetben a színházi vezetők kinevezése is pártüggyé válhat. Ugyanakkor a hadsereg, valamint a bírói és köztisztviselői kar jogi eszközökkel és testületi éthosza révén is védve van a pártok közvetlen befolyásától (Körösi 1998:71).

Pártbarát intézményi környezet

A magyar pártoknak komoly súlyuk van a politikai rendszer egészében. Az arányos választási rendszer, zárt pártlistáival, evidens módon pártcentrikus. A 176 egyéni körzetnek a választásokat személyiség-centrikusabbá kellene tenniük, de láthatólag nem képesek ellensúlyozni a listás rendszert. Az országos listáról való bejutási küszöb, miként a régió más országaiban, Magyarországon is meglehetősen magas. Az Ellenzéki Kerekasztal résztvevői először három százalékot akartak, majd beleegyeztek a négy százalékba (Wiener 1994:311), azonban néhány éven belül már úgy gondolták, hogy a még magasabb küszöb jobban megfelel érdekeiknek (5% a pártoknak, 10% a kétpárti szövetségeknek és 15% a nagyobb koalícióknak). A magas küszöbök megfontolásra és stratégiai szavazásra indíthatják a kisebb és az újonnan szervezett pártok racionálisan gondolkodó híveit.

A törvényhozás struktúrája ugyancsak pártbarát. A képviselők a pártok által dominált választási verseny révén foglalhatják el helyüket, és egyelőre még egyetlen korporatív testület sem nyerte el a képviselő-delegálás jogát. A referendumok ugyan formálisan létező alternatívát jelentenek, de, gyakorlatilag, a pártoktól független erők számára szinte hozzáférhetetlenek (Körösi 1998:188). A pártok által uralt parlament jelentősége tovább nőtt azzal, hogy egy 1997-es alkotmánymódosítás révén a népszavazáshoz szükséges aláírások számát megemelték.

A parlament belső szabályainak módosulásai ugyanebbe az irányba mutatnak. Az új, 1994-es alapszabály úgy szól, hogy csak pártoknak lehet frakciójuk (függetleneknek nem), hogy nem tíz, hanem tizenöt képviselő szükséges új frakció alakításához, és hogy azoknak, akik elhagyták frakciójukat (vagy kizárták őket), hat hónapot kell várniuk, mielőtt új frakcióhoz csatlakozhatnak. Mindezek a változtatások a pártstruktúra stabilizálására irányultak, és védeni voltak hivatottak a pártokat az egyes képviselők akaratával szemben, továbbá erősíteni a nagy, beérkezett pártok pozícióit. Az elmúlt évtizedben lezajlott számos szakadás és pártelhagyás jelzi a vezetők pártlojalitásának gyengeségét, ám az a tény, hogy az új politikai csoportosulások a parlamentbe való bejutási küszöb közelébe sem jutottak (a MIÉP kivételével), mutatja, hogy a pártpolitika főszerplői úgy alakították a játék szabályait, hogy a konfliktusok nem vezethetnek erős új riválisok megszületéséhez.

A pártfinanszírozás rendszere is a nagy pártok helyzetének erősödését és a pártok helyzetének biztonságosabbá válását tükrözi. 1990 után a költségvetési támogatás 75 százalékát arányosan osztották szét az egy százalékot elért pártok között, míg 25 százalékot a parlamenti pártok között egyenlően osztottak el. Eredetileg a 75 százalékos dobozból kiosztott összegnek nem volt szabad meghaladnia a pártok összes bevételének a felét, de ezt a körlátot már 1990-ben eltörölték. 1994-ben újra módosították a szabályokat, és azóta a parlamentben képviselt, de frakcióval nem rendelkező pártok már nem tarthatnak igényt a 25 százalékra. Vagyis a nagy, „hagyományos” pártok újabb előnyökhöz jutottak, védetteb-

beikké váltak a hasadásokkal szemben, a belső ellenzéknek csökkent a zsarolási potenciáljuk.

A pártok arra vannak kötelezve, hogy nyilvánosságra hozzák költségvetésüket a *Magyar Közlönyben*, de 1993 óta a jelentésekben használt kategóriák számát olyannyira csökkentették, hogy e jelentések ma már nem sokat mondanak. A beszámolókat már nem kell évente közreadni (csak kétfévente), és bár a pártoknak választási költségvetésüket is publikálniuk kellene, ezt nemigen teszik (Juhász 1996). A pártok úgy alakították a hivatalos és informális szabályokat, hogy a közforrásokhoz fokozottabb mértékben juthassanak hozzá, csökkentve ugyanakkor a nyilvánosságnak való kiszolgáltatottság mértékét. Ezen a téren az 1997-es új szabályozás jelent némi változást, amely, többek közt, limitálja a kampányra fordítható pénzüsszeget.

A politikai identitások kialakulása

Áttekintésünk újra rávilágított arra a jól ismert tényre, hogy a választók felétti ellenőrzés a magyar pártrendszer leggyengébb pontja. Ez viszont felveti annak a kérdését, hogy van-e bármi szerepük a pártoknak a politikai identitások kialakulásában, és hogy egyáltalán zajlik-e ilyen folyamat Magyarországon. Sőt, akár olyan, még alapvetőbb kérdéseket is felvethet, hogy van-e egyáltalán szükség politikai csoportidentitásokra egy (poszt)modern társadalomban. A nyugat-európai és kelet-európai pártfejlődés szembesítése remélhetőleg közelebb visz e kérdések megválaszolásához.

Nyugat-Európában a társadalom nagy része számára a „választás”-t megelőzte az „identitás” kialakulása, hiszen a tipikus tömegpártok már a választói jog kiterjesztése előtt megszerveződtek. A kemény társadalmi ellentétek segítették a társadalom fennmaradó részét abban, hogy meglehetősen hamar kitalálja, hova is „tartozik”, és csak egy kisebb hányad igényelt többévtizedes tanulási folyamatot politikai identitása kialakításához. Kelet-Európában ez a választói kör nyilvánvalóan nagyobb, ezért a politikai identitások gyengesége nem okozhat meglepetést. A pártoknak alapvetően két technika áll rendelkezésükre, hogy elősegítsék a politikai identitások kialakulását: az egyik a szervezeti behálózás technikája, a másik a kérdések politizálása, erős érzések felkeltése és ideológiai választássá transzformálása. A második technika révén a pártok akkor is hozzájárulhatnak a politikai identitások kifermálódásához, ha gyengék és közvetettek a társadalomhoz fűződő kapcsolataik.

Ahogy a fentebbiek mutatták, a magyar pártok nem használnak agresszív szervezeti technikákat a szavazók megkötéséhez. Ezáltal az általános instabilitáshoz járulnak hozzá. Azonban a szervezeti út talán nem is választható alternatíva számukra. A médiapolitika, a szekularizáció és individualizáció korában a fejlett világ minden pontján rendkívül erős korlátok állnak a szervezeti technikák előtt. Ami pedig az individualizált életstílust vagy a médiacentrikus politikát illeti, Magyarország is nagyon messze van a 19. századi Nyugat-Európa viszonyaitól, talán még

messzebb is, mint a mai Nyugat-Európa. Hogy csak egy indikátort idézzünk, Magyarországon több tv-készülék van ma, mint Spanyolországban vagy Írországban, és nem kevesebb, mint Franciaországban vagy Svájcban (LeDuc et al. 1996:47). A 19. században az urbanizáció és az iparosodás által otthonukból kiszakított tömegek orientálásához nagy szükség volt a pártokra. Kelet-Európa polgárai viszont már átestek az integrálás és mobilizálás stádiumain, amikor elérhetőkké váltak a pártok számára (Mair 1997b:180). A „kognitív mobilizáció” (Inglehart 1977:295) által nyújtott képességek birtokában a társadalmi-politikai fejleményeket saját, iskolázottságuk révén nyert tudásuk, valamint a médiából szerzett információ segítségével is fel tudják dolgozni.

Ha az első, szervezeti technika csak korlátozottan hozzáférhető, akkor az igazi kérdés az, vajon a második utat követik-e a pártok, vagyis igyekeznek-e erős érzéseket gerjeszteni, olyan ideologikus címkéket felkínálva, amelyekkel a polgárok azonosulni tudnak. A magyar pártok erősen ideologikus beszédmódja az „igen” választ valószínűsíti. Eppenséggel a versengő világnézetek jelenléte az, ami a magyar belpolitikát számos nyugat-európai országénál viharosabbá teszi. Miközben a politikusok gyakran panaszkodnak a polgárok túlságosan pragmatikus, ideáloktól mentes beállítottságára, az ehhez való alkalmazkodás helyett többségük (talán az MSZP kivételével) megpróbál ezen változtatni, vagyis alakítani próbálja a politikai kultúrát. Bár az ideologikus viták heve csökkent a Horn-kormány időszaka alatt (lásd Bozóki 1998), a pártok közötti szövetségeket és konfliktusokat, a kizárásokat, befogadásokat és a koalíciós játéktér korlátozásait még mindig ideológiai terminusokkal igazolják. A leglátványosabb példa kétségtelenül az SZDSZ-hez sokáig és bizonyos programmatikus dimenziókban még a mai napig is legközelebb álló Fidesznek a versenyjáról adott leírása, amely leírásban az ideológiai szomszéd mint a nemzet fizikai és lelki egészségének tudatos lerombolója jelenik meg.

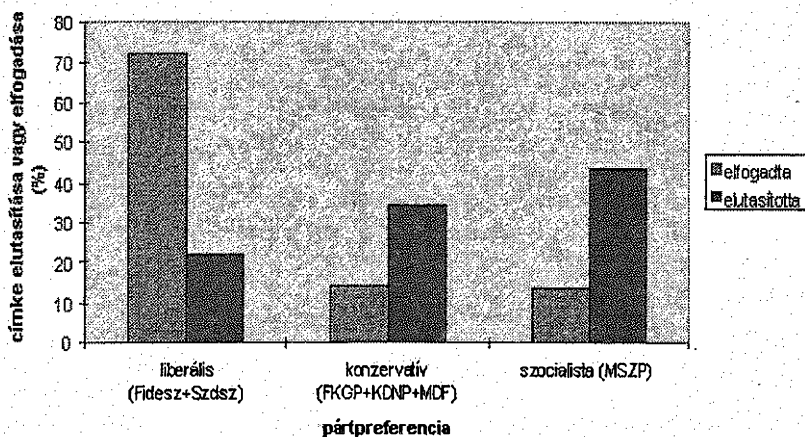
Miközben a magyar pártok programmatikus profilja kevésbé éles, mint a környező országok pártjaié (lásd Tóka 1996), az tehát nem mondható el, hogy kevésbé ideologikusak lennének. A pártok beszédmódjának és versenystílusának köszönhetően régiókn egészét a negatív pártidentitás jellemzi (lásd Rose–Mishler 1997). S bár ennek a ténynek a hatása a demokratikus normákra valószínűleg szintén negatív, ugyanakkor felfogható olyan – talán nem túl szerencsés – mechanizmusnak, amely a politikai identitások kikristályosodása felé vezet.

A pártok törekvése, hogy magukról ideológiai alapon differenciált képet alkossanak, nemigen vitatható. Kérdéses azonban, hogy mekkora sikert érnek el ez irányú próbálkozásaikkal, mennyire követik a szavazók az ideológiai zászlókat. A politikai csoport-identifikációk alakulásáról némi információt szolgáltat az a kutatás, amelyet 1994-ben végeztünk, s amelynek során a válaszadók politikai-ideológiai címkéket választhattak, illetve utasíthattak vissza (2/2-t a 9 felkínáltból: „baloldali”, „jobboldali”, „szocialista”, „keresztény”, „nemzeti”, „demokrata”, „liberális”, „konzervatív”, „népi”). E címkéket csak nagyon kevesen használhatták politikai identitásuk alapjaként 1990 előtt. A pártpreferenciák és a címkék

iránti attitűdök közti összefüggés azt mutatná, hogy a politikai identitásformálódás megindult Magyarországon, és a pártok határait követve zajlik. Az eredmények is ezt a hipotézist igazolták: az ideológiailag definiált három pártblokk (konzervatív: KDNP, FKGP, MDF, 188 fő; liberális: Fidesz, SZDSZ, 197 fő; szocialista: MSZP, 193 fő) szavazóinak eltértek az attitűdjei a „baloldali”, „szocialista”, „jobboldali”, „keresztény”, „liberális”, „nemzeti” címkékkel kapcsolatban (mindegyik szignifikáns a 0.01-es szinten). Csak a „konzervatív” és a „népi” címkéknek nem volt semmilyen kapcsolata a politikai preferenciákkal.

1. ábra

A „liberális” címkével kapcsolatos attitűdök

Az 1. ábra mutatja a három tábornak a liberális címkéhez való viszonyát. Miután a liberális pártok nem foglalták nevükbe a „liberális” jelzőt, ezért a név pusztá azonosítása nem segíthette a megkérdezetteket. A jelek szerint a pártok nem tudták magukhoz kötni a szavazókat, de arra képesek voltak, hogy szimpatizánsaikat ráneveljék az ideológiai címkékhez való „helyes” viszonyulásra. S mindezt négy-öt év alatt! Vagyis a politikai identitások formálódása igenis megindult, bár ez valószínűleg elsősorban nem a hagyományos szervezeti úton, hanem a média befolyásával zajlik.

KONKLÚZIÓ

Daalder (1966) szerint a pártrendszer ereje, hatótávolsága attól függ, hogy a pluralizmusnak milyen premodern tradíciói vannak az adott országban, és hogy az állami bürokrácia vagy a pártrendszer épült-e ki hamarabb. Az újonnan demokratizált kelet-közép-európai országokban a politikai erők az egykori, meglehetősen gyenge pluralista struktúrák tö-

redékeire építhetnek csak, így gyenge, törékeny pártrendszerek kialakulása volt várható. A fentiek fényében azonban látható, hogy – legalábbis Magyarországon – nem ez a helyzet. A kilenc dimenzió mentén való áttekintés azt mutatta, hogy a magyar pártok meglehetősen intézményesedettek, és képesek ellenőrizni a körülöttük levő hatalmi struktúrákat. A trendek, intenciók, korlátok és kontextusok figyelembevételével, valamint megkülönböztetve azokat a tényezőket, amelyek közvetlenül a pártok befolyása alatt állnak, és amelyek nem, egyértelműen előtűnik a pártok pozitív szerepe a politikai rendszer konszolidációjában. Tagadhatatlan azonban, hogy még nem urai a szavazók viselkedésének. Ahogyan Ágh (1995) fogalmazott, „politikai létezésük” erősebb mint „társadalmi létezésük”. Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy határozott lépéseket tettek a társadalom felől érkező impulzusok csatornázására. Olyan pozícióba emelték magukat, ahonnan alakíthatják az ország társadalmi és politikai folyamatait. Ezt a hatalmat arra használják, hogy egy jól strukturált, stabil, pártelvű politikai teret hozzanak létre. Ugyanakkor az is kiderült, hogy, a politikai identitások alakítása terén elért viszonylagos sikerek ellenére, a pártok szerepe ma strukturálisan jóval korlátozottabb, mint a demokratizálódás korábbi hullámaiban.

JEGYZETEK

- ¹ Kulcsár (1997) például a pártok hatalmának ellensúlyozására a nem pártokra épülő második kamarát javasolja, együtt az erős önkormányzatokkal és az autonóm (pártmentes) állami bürokráciával.
- ² A vonatkozó irodalomban gyakran felmerül, hogy a szélsőséges intézményesedés ugyancsak veszélyekkel jár, de ezt az egyébként meggyőző állítást nemigen támasztják alá rendszerösszeomlások valóságos példáival.
- ³ A pártrendszer és a társadalom közti határok fenntartását Welfling munkájában a független parlamenti képviselők aránya jelzi. Ez az indikátor azonban inkább azt mutatja, hogy a pártoknak mekkora befolyása van az országos döntéshozatalra, és nem annyira azt, hogy külső testületek mennyire hatnak a pártra.
- ⁴ A választók feletti kontrollt is említi Panebianco, de ez olyan fundamentális tényező, hogy érdemes külön dimenzióként tárgyalni.
- ⁵ A fogalmak dimenziójához lásd Katz és Mair (1994), magyarul Enyedi (1997).
- ⁶ Az alábbiakkal párhuzamos érvelés található Körösiyiné (1993) és Ághnál (1995).
- ⁷ Egyetérték Kitschelttel (1996), hogy a fragmentáció nem jó indikátora a pártrendszer érettségének. Különösen nem, ha azt az egyes pártok számának és arányának a függvényében határozzuk meg. Ami ennél lényegesebb lehet, az a szövetségek száma és aránya. Ezért a továbbiakban a koalíciós preferenciákra térek rá.
- ⁸ A kormány- (pénzügyminiszteri) javaslat az 1997-es összeget 13 százalékkal akarta emelni, a pártok viszont 29 százalékot akartak, és értek el.
- ⁹ Ez igaz az egész régióra, néhány kivétellel. Például a szavazó-tag arány alapján a cseh kommunista párt tömegpártnak tekinthető.
- ¹⁰ Bár az MSZP helyi szervezetei komoly önállósággal bírnak (Van Biezen 1997).
- ¹¹ Boross Péter gyors felemelkedése az egyetlen jelentős kivétel.
- ¹² Kitschelt (1996) szerint a régió országaiban „nincs professzionális közizgatás”. Ennek az állításnak azonban nyilvánvalóan nincs komoly alapja.

HIVATKOZÁSOK

- Ágh Attila 1995. The „early freezing” of the East Central European Parties: The Case of the Hungarian Socialist Party. *Budapest Papers on Democratic Transition*, 129. Budapest: Hungarian Center for Democracy Studies Foundation
- 1996. The Development of East Central European Party Systems: From „Movements” to „Cartels”. In: Máté Szabó (ed.) *The Challenge of the Europeanization in the Region: East Central Europe*. Budapest: Hungarian Political Science Association
- Bozóki András 1998. The Ideological of Modernisation and the Policy of Materialism. In: Gábor Tóka–Zsolt Enyedi (eds.) *The 1994 Elections to the Hungarian National Assembly*. Berlin: Sigma
- Campbell, Angus–Philippe E. Converse–Warren E. Miller–Donald Stokes 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons
- Cotter, Cornelius–John F. Bibby–James Gibson–Robert Huckshorn, 1989. *Party Organizations in American Politics*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press
- Daalder, Hans 1966. Parties, Elites, and Political Developments in Western Europe. In: Joseph LaPalombara–Myron Weiner (eds.) *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press, 43–47.
- Dezső Márta 1995. A választási rendszer életképessége és anomáliái. In: Szoboszlai György és Böhm Antal (szerk.) *Parlamentari Választások 1994. Politikai szociológiai körkép*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 84–91.
- Enyedi Zsolt 1995. A katolikus-keresztény szubkultúra fejlődése. *Politikatudományi Szemle*, 4, 27–50.
- 1997. *Pártok a politikatudományban*. Budapest: MTA PTI
- Enyedi, Zsolt–Magdolna Balázs 1996. Hungarian Case Studies: The Alliance of Free Democrats and the Alliance of Young Democrats. In: Paul Lewis (ed.) *Party Structure and Organization in East-Central Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, 43–65.
- Hányecz Imre–Pergler János 1993. A magyar parlament tevékenysége számokban. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve, 1993*. Budapest: DKMKA, 140–165.
- Harmel, Robert–Kenneth Janda 1978. *Comparing Political Parties*. Washington: The American Political Science Association
- Harmel, Robert–Lars Svaasand 1993. Party Leadership and Party Institutionalisation: Three Phases of Development. *West European Politics*, (16) 1, 67–88.
- Huntington, Samuel P. 1968. *Political Order in Changing Societies*. New Haven, Conn.: Yale University Press
- Ilonszki Gabriella 1998. Legislative Recruitment: Personnel and Institutional Development in Hungary, 1990–1994. In: Gábor Tóka–Zsolt Enyedi (eds.) *The 1994 Elections to the Hungarian National Assembly*. Berlin: Sigma
- Inglehart, Ronald 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press
- Janda, Kenneth 1983. Cross-national Measures of Party Organization and Organizational Theory. *European Journal of Political Research*, 11, 319–332.
- Juhász Gábor 1996. *Pénzképviselet*. Budapest: HVG RT
- Katz, Richard S. 1987. Party Government and Its Alternatives. In: Richard S. Katz (ed.) *Party Government: European and American Experiences*. Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1–26.
- Katz, Richard S. –Peter Mair (eds.) 1992. *Party Organizations: A Data Handbook on Party Organizations in Western Democracies, 1960–90*. London: Sage
- Katz, Richard–Peter Mair 1994. The Evolution of Party Organizations in Europe: The Three Faces of Party Organization. In: William Crotty (ed.) *Political Parties in a Changing Age*, special issue of the *American Review of Politics*, 12, 593–617.
- Katz, Richard–Peter Mair 1995. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics* 1, 5–28.
- Kitschelt, Herbert 1992. The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society*, (20) 1, 7–50.

- 1995. The Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies, *Party Politics*, 1, 4, 447–472.
- 1996. *Post-Communist Democracies: Do Party Systems Help or Hinder Democratic Consolidation?* Paper prepared for presentation at the Conference on Democracy, Markets, and Civil Societies in Post-1989 East Central Europe, May 17–19, 1996, Center for European Studies, Harvard University
- Körösi András 1993. Stable or Fragile Democracy? Party System in Hungary. *Government and Opposition*, (28) 1, 87–105.
- 1998. *A magyar politikai rendszer*. Budapest: Osiris
- Kulcsár Kálmán 1997. A politikai rendszer és politikai kultúra. In: *A demokrácia intézményrendszere Magyarországon*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia
- LeDuc, Lawrence–Richard G. Niemi–Pippa Norris (eds.) 1996. *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective*. London: Sage
- Lewis, Paul 1996. Introduction and Theoretical Overview. In: Paul Lewis (ed.) *Party Structure and Organization in East-Central Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, 1–19.
- Lewis, Paul–Geoffrey Pridham 1996. Introduction. Stabilising fragile democracies and party system development. In: Paul Lewis–Geoffrey Pridham (eds.) *Stabilizing Fragile Democracies*, London: Routledge, 1–22.
- Mainwaring, Scott–Timothy R. Scully 1994. Introduction: Party Systems in Latin America. In: Scott Mainwaring–Timothy R. Scully (eds.) *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1–34.
- Mair, Peter 1996. Party Systems and Structures of Competition. In: LeDuc, Lawrence–Richard G. Niemi–Pippa Norris (eds.) *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective*. London: Sage, 83–106.
- Mair, Peter 1997a. Continuities, Changes, and the Vulnerability of Party. In: Peter Mair *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press, 19–45.
- 1997b. What is Different about Post-Communist Party Systems. In: Peter Mair *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press, 175–198.
- Németh Csaba 1997. Szavazások az Országgyűlésben. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve, 1997*. Budapest: DKMKA, 379–412.
- Panbianco, Angelo 1988. *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press
- Pride, R. A. 1970. Origins of Democracy: A Cross-National Study of Mobilization. Party Systems and Democratic Stability. *Sage Professional Papers in Comparative Politics*, 1, 12: 673–747.
- Rose, Richard–William Mishler 1997. *Negative and Positive Partisanship in Post-Communist Countries*. Studies in Public Policy 286. Glasgow: CSPP, University of Strathclyde
- Sartori, Giovanni 1976. *Parties and Party System. A Framework for Analysis. Vol. I*. Cambridge: Cambridge University Press
- Schmitter, Philippe C. 1991. The Consolidation of Democracy and Representation of Social Groups. *American Behavioural Scientist*, 426–427.
- Szoboszlai György 1995. An Electoral System and Parliamentarism: The Parliamentary Elections of 1994. Budapest: Hungarian Center for Electoral Research
- Tóka Gábor 1996. Parties and Electoral Choices in East-Central Europe. In: Paul Lewis–Geoffrey Pridham (eds.) *Stabilizing Fragile Democracies*. London: Routledge, 100–125.
- (megjelenés alatt) The Effect of Various Modes of Party Appeals: Evidence from New Democracies. In: Richard Hofferbert (ed.) *Party Performanc*, a special issue of *Political Studies*, Oxford, Blackwell
- Van Biezen, Ingrid 1998. *Party Organization in Hungary*. Unpublished manuscript. University of Leiden
- Webb, Paul D. 1995. Are British Political Parties in Decline?, *Party Politics*, 1, 3, 299–322.
- Welling, Mary B. 1973. Political Institutionalization: Comparative Analyses of African Party Systems *Sage Professional Papers in Comparative Politics*, 4, 41.
- Wiener György 1994. Demokratikus választások Magyarországon – 1990. In: Földes György–Hubai László (szerk.) *Magyarország XX. századi választási atlasza. Parlamenti Képviselőválasztások 1920–1990*. Budapest: Politikatörténeti Alapítvány, 307–336.